

Piotr OKNIŃSKI
<https://orcid.org/0000-0002-3116-2120>
Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego

Zaginiony sumariusz dokumentów miasta Krakowa z 1545 r.

Zarys treści: Najstarszy znany sumariusz dokumentów miasta Krakowa, zniszczony w trakcie II wojny światowej, został spisany ok. 1545 r. przez Waleriana Pernusa, wybitnego przełożonego krakowskiej kancelarii miejskiej. Autor artykułu porządkuje i uzupełnia ustalenia odnoszące się do genezy i historii użytkowania kodeksu Pernusa, rozproszone w dawnej literaturze przedmiotu.

Abstract: The oldest known excerpts register of municipal documents of Cracow, destroyed during World War II, was written down around 1545 by Walerian Pernus, a prominent supervisor of the Cracow municipal chancery. The author of this article organises and supplements the findings relating to the genesis and history of the use of the so-called Pernus Codex, scattered in the former literature on the subject.

Słowa kluczowe: Kraków w XVI w., kancelaria miejska, archiwum miejskie, rejestry archiwalne, kultura mieszczańska w Polsce

Keywords: Cracow in the 16th century, municipal chancery, municipal archives, archival registers, bourgeois culture in Poland

W październiku 1944 r. w pożarze Biblioteki Ordynacji Kasińskich w Warszawie spłonął m.in. bezcenny sumariusz dokumentów miasta Krakowa. Rękopis ten, ukończony w 1545 r., został spisany przez Waleriana Pernusa, ówczesnego przełożonego krakowskiej kancelarii miejskiej (1538–1558), późniejszego rajcę (1558–1569)¹. W 1558 r., w roku pierwszej elekcji Pernusa do rady, wypłacono mu 100 florenów węgierskich z kasy miejskiej, o czym poinformowano w zapisce w jednej z krakowskich ksiąg rachunkowych. Miała to być nagroda za długie lata służby w kancelarii, zwłaszcza za opracowanie systematycznego zbioru miejskich przywilejów: „libri compendium omnium civitatis privilegiorum methodico ordine instructum, continentis opus”². Nie ulega wątpliwości, że wzmiankowano tutaj właśnie sumariusz z 1545 r. Zgodnie z ogólnie przyjmowaną definicją sumariusza archiwalnego, zawartą w *Polskim słowniku archiwalnym*, jest to „zestawienie streszczeń aktów i dokumentów danego zespołu lub jego części sporządzone w układzie chronologicznym, tematycznym lub geograficznym”³. Z nielicznych informacji

¹ J. Bieniarzówna, *Pernus Walerian*, w: PSB, t. 25, Wrocław 1980, s. 636–637; M. Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, „Archeion”, 25, 1955, s. 289; J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 2: *Kraków w wiekach XVI–XVII*, Kraków 1984, wg indeksu; Z. Noga, *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Kraków 2003, zwł. s. 130, 149, 329; tenże, *Urzednicy miejscy Krakowa, cz. 2: 1500–1794*, Kraków 2008, s. XXXVI i wg indeksu.

² *Prawa, przywileje, statuta miasta Krakowa*, t. 1, cz. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1885, s. 1042; J. Bieniarzówna, *Pernus Walerian*, s. 636.

³ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, oprac. T. Grygier i in., Warszawa 1974, s. 79. Autorzy hasła dodają, że „termin ten był używany niekiedy w znaczeniu inwentarza”. Niemal identyczną definicję podają A. Bachulski, K. Konarski,

rozsianych w przedwojennej literaturze przedmiotu wynika, że kodeks Pernusa zawierał chronologiczny wykaz regestów dokumentów należących do miasta Krakowa oraz obszerny indeks rzeczowy⁴. Było to najstarsze znane nam kompendium tego rodzaju na wyposażeniu krakowskiej kancelarii miejskiej – dopiero ok. 1675 r. ławnik (późniejszy rajca) Zygmunt Jan Zaleski opracował kolejny, zachowany do naszych czasów, inwentarz dokumentów przechowywanych w archiwum miasta Krakowa⁵.

W dotychczasowych, dość zresztą ogólnikowych, rozważaniach nad historią staropolskich rejestrów archiwalnych pojawienie się pierwszych sumariuszy dokumentów datowano przeważnie na drugą połowę XVI w., akcentując przy tym głównie ich walory użytkowe, ściśle związane z funkcjonowaniem kancelarii i archiwów⁶. Z niewiadomego powodu w dyskusjach tych pomijano sumariusz opracowany przez Pernusa, który z racji starannego wykonania i relatywnie wczesnej metryki przedstawia się jako dzieło wyjątkowe, o doniosłym znaczeniu dla badań nad nowożytną kulturą kancelaryjną i archiwalną. Pierwszy kompletny inwentarz dyplomów przechowywanych w Archiwum Koronnym, opracowany przez Marcina Kromera, pochodzi dopiero z lat 1550–1551⁷. Jako wcześniejsze analogie dla sumariusza dokumentów miasta Krakowa z 1545 r. można wskazać pomoce ewidencyjne, którymi posługiwano się od schyłku średniowiecza w wyżej rozwiniętej kancelarii miejskiej Wrocławia. Najstarsze rękopisy zawierające wykazy dokumentów w posiadaniu władz wrocławskich powstały w ostatniej ćwierci XV i pierwszej połowie XVI w. Są to mianowicie kodeksy *Liber buculatus* (1484), *Index privilegiorum tum etiam variarum rerum* (początek XVI w.) oraz *Privilegiorum index* (1549)⁸. Z kolei w kancelarii miasta Poznania najstarszy znany zbiór regestów przywilejów wpisano do pierwszego kopiariusza, sporządzonego w końcu XIV w. Pierwszy pisarz tego kodeksu skopiował do niego 10 dokumentów (z lat 1253–1388). Następnie, dopiero w drugiej połowie XV w., wpisano do niego 36 regestów przywilejów, wystawionych mniej więcej w przedziale lat 1231–1463⁹.

A. Wolff, *Polski słownik archiwalny*, Warszawa 1952, s. 26. Więcej o tym zob. J. Łosowski, *Problem definicji sumariusza archiwalnego*, w: *Wokół metodyki archiwalnej. Księga dedykowana prof. Wiesławie Kwiatkowskiej w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorążyczewski, A. Rosa, M. Zmudziński, Toruń 2018, s. 223–247 (o sumariuszach staropolskich: s. 226–231).

⁴ O tym, że kodeks Pernusa zawierał jedynie regesty dokumentów, a nie ich kopie, świadczy sposób, w jaki korzystał z niego F. Piekosiński przy opracowywaniu materiałów do *Kodeksu dyplomatycznego miasta Krakowa*. W sytuacji, gdy wiedział o istnieniu jakiegoś dokumentu wyłącznie dzięki informacji z sumariusza Pernusa, sam poprzestawał na przytoczeniu łacińskiego regestu.

⁵ AN, rkps nr 1450; M. Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa*, s. 289; J. Bieniarzówna, *Zygmunt Jan Zaleski (1656–1706) i jego dzieło*, „Rocznik Krakowski”, 62, 1996 s. 24.

⁶ A. Stebelski, *Sumariusz jako naukowa pomoc ewidencyjna w archiwum*, „Archeion”, 24, 1955, s. 150, 156–157, 159–160. Zob. też P. Bańkowski, *Sumariusz staropolski*, „Archeion”, 25, 1956, s. 236–256, jak również polemikę: A. Stebelski, *Jeszcze o sumariuszu. Replika na uwagi doc. Bańkowskiego* oraz P. Bańkowski, *Jeszcze kilka szczegółów o sumariuszu staropolskim*, „Archeion”, 27, 1957, s. 267–277 oraz 277–286; W. Chorążyczewski, K. Syta, *O możliwościach badań archiwistyki staropolskiej*, w: *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Pamiętnik*, t. 2, cz. 1, Toruń 2001, s. 281–296.

⁷ A. Kłodziński, *O Archiwum Skarbcza Koronnego na zamku krakowskim*, Kraków 1923, s. 198–204; R. Jaworski, *Archiwum Koronne Krakowskie za Jagiellonów. Zarys problematyki*, w: *Polska kancelaria królewska między władzą a społeczeństwem*, cz. 3, red. W. Chorążyczewski, W. Krawczuk, Warszawa 2008, s. 124–125. Zob. też M. Myśliński, *Klejnoty Rzeczypospolitej. Zawartość skarbcza koronnego na Wawelu w świetle jego inwentarzy z lat 1475–1792*, Warszawa 2007, s. 23; P. Węcowski, *Skarbiec pamięci. Archiwum monarsze w Polsce do początków XVI wieku*, w: *Przeszłość w kulturze średniowiecznej Polski*, t. 1, red. J. Banaszekiewicz, A. Dąbrówka, P. Węcowski, Warszawa 2018, s. 412.

⁸ H. Markgraf, *Geschichte des städtischen Urkundenarchivs zu Breslau*, „Archivalische Zeitschrift”, 3, 1878, s. 110–136; M. Kucner, *Byłe archiwum miasta Wrocławia oraz najstarsze wrocławskie księgi miejskie*, „Sobótka”, 21, 1952, s. 203–205. Por. także uwagi dotyczące początków i organizacji staropolskich archiwów miejskich: J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 414, 434–435.

⁹ W. Maisel, *Kodeks przywilejów Poznania z XIV wieku*, „Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza”, 13 (26), 1980, z. 2, s. 139–180, o datowaniu kodeksu: s. 140, wykaz regestów: s. 167–175. O najstarszych inwentarzach archiwalnych użytkowanych w kancelariach miast pruskich: M. Sławoszewska, *Zarys dziejów Archiwum miasta Gdańska*, „Rocznik Gdański”, 14, 1955, s. 103–104; W. Klesińska, *Archiwum miasta Elbląga*, „Rocznik Elbląski”, 1, 1961, s. 74–75, 77; K. Ciesielska, *Zarys dziejów Archiwum Toruńskiego*, „Zapiski Historyczne”, 43, 1978, s. 9–10; M. Superczyński, *Kancelaria i archiwum miasta Chełmna w okresie przedrozbiorowym (XIII w.–1772 r.)*, Toruń 2021, s. 255–259.

Pierwsze dowody naukowych zainteresowań zawartością sumariusza Pernusa ujawnia rozprawa historyczna Łukasza Gołębiowskiego z 1846 r. Badacz ten przytoczył mianowicie regest dokumentu prymasa Mikołaja Trąby z 27 VII 1420, który zaczerpnął właśnie z kodeksu Pernusa¹⁰. Jak wynika z odnośnego ustępu pracy Ł. Gołębiowskiego, interesujący nas rękopis należał wówczas do puławskich zbiorów Czartoryskich i nosił tytuł: *Summaryusz przywilejów miastu Krakowu służących od 1258 do 1544. in 4o*. W katalogu rękopisów Biblioteki Książąt Czartoryskich w Krakowie z początku XX w. autorstwa Stanisława Kutrzeby kodeks Pernusa odnotowano już jako zaginiony („volumen hoc desideratur”). Przypisano mu także sygnaturę nr 1395 i tytuł: *Summaryusz przywilejów Krakowa 1253–1544*¹¹. Przed S. Kutrzebą do sumariusza Pernusa dotarł Franciszek Piekosiński, który wykorzystał go przy opracowywaniu pierwszej części *Kodeksu dyplomatycznego miasta Krakowa*, wydanej w 1879 r. Ze wstępu do tego dzieła wynika, że kodeks Pernusa należał wówczas do zbiorów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich¹². Nic zatem dziwnego, że S. Kutrzeba nie mógł go potem odnaleźć w Bibliotece Książąt Czartoryskich. Warto również podkreślić, że F. Piekosiński, doskonale zorientowany w materiałach archiwalnych pozostałych po staropolskim archiwum miejskim w Krakowie, określił sumariusz Pernusa „wybornym”, chwając jego staranność¹³.

Kodeks Pernusa pozostał częścią zbiorów Krasieńskich zapewne do momentu ich celowego zniszczenia przez Niemców w trakcie II wojny światowej. Najdokładniejszy opis jego formy zewnętrznej i struktury zawartości znajduje się w katalogu rękopisów Biblioteki Krasieńskich autorstwa Franciszka Pułaskiego¹⁴. Rękopis Pernusa odnotowano tam pod sygnaturą nr 4 i nazwano „Compedium przywilejów m. Krakowa do 1545 r.”.

Według F. Pułaskiego sumariusz Pernusa był papierowym kodeksem formatu ćwiartkowego, o wymiarach 16 x 20 cm. Został spisany jedną ręką i liczył 397 kart, które poddano paginacji. Zdaniem F. Pułaskiego „dawna paginacja” obejmowała 784 strony rękopisu. Nieco inaczej strukturę kodeksu opisał F. Piekosiński we wstępie do *Kodeksu dyplomatycznego miasta Krakowa*. Wyliczył on mianowicie kolejno: dwie karty wstępne (kartę z epigramem Stanisława Aichlera i kartę tytułową), 323 współcześnie paginowane strony zawierające właściwą treść sumariusza, 99 kart pustych i indeks rzeczowy na 108 kartach, również nienumerowanych¹⁵. Porównując te informacje, można wysunąć ostrożne podejrzenie, że strony sumariusza Pernusa paginowano kilka razy lub że poza paginacją kodeks ten poddano również foliacji¹⁶.

¹⁰ Ł. Gołębiowski, *Panowanie Władysława Jagiełły*, Warszawa 1846, s. 536, przyp. 472. Początki zainteresowań tym dokumentem omówił M.A. Janicki, „I uszkodziłeś króla i wszystkiej koronę polskości”. *Compromissum w Koszycach w 1419 roku oraz proces Wojciecha Jastrzębca na zjeździe w Łęczycy w 1420 roku w świetle współczesnego łacińsko-polskiego dokumentu Mikołaja Trąby i relacji Jana Długosza*, w: *Wojciech Jastrzębiec – w służbie monarchii i Kościoła*, red. B. Czwojdrak, F. Kiryk, J. Sperka, Katowice 2018, s. 112–113, przyp. 8; zob. niżej, przyp. 26–27.

¹¹ S. Kutrzeba, *Catalogus codicum manu scriptorum Musei Principum Czartoryski Cracoviensis*, t. 2, Cracoviae 1908–1913, s. 197.

¹² Rękopis został przywieziony F. Piekosińskiemu z Warszawy do Krakowa przez Ignacego Janickiego, kustosa Biblioteki Krasieńskich i zasłużonego edytora źródeł historycznych: F. Piekosiński, w: *KDm.K*, cz. 1, s. XIII. Zob. też S. Sierotwiński, *Janicki Ignacy*, w: *PSB*, t. 10, Wrocław–Warszawa–Kraków 1962–1964, s. 503. O przechowywaniu sumariusza w Bibliotece Krasieńskich nadmieniał też K. Kaczmarezyk, *Das historische Archiv der Stadt Krakau. Seine Geschichte, Bestände und wissenschaftliche Erforschung*, „Mitteilungen des K.K. Archivrates”, 1, 1914, s. 157. Nie wzmiankował go W. Kamieniecki, *Straty Biblioteki Ordynacji Krasieńskich w zakresie zbiorów rękopiśmiennych*, w: *Straty bibliotek i archiwów warszawskich w zakresie rękopiśmiennych źródeł historycznych*, t. 3: *Biblioteki*, red. P. Bańkowski, Warszawa 1955, s. 143–176.

¹³ F. Piekosiński, w: *KDm.K*, cz. 1, s. XIII.

¹⁴ F. Pułaski, *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasieńskich*, Warszawa 1915, s. 91; A. Szklarska-Lochmannowa, *Pułaski Franciszek Jan*, w: *PSB*, t. 29, Wrocław 1986, s. 374–380.

¹⁵ F. Piekosiński, w: *KDm.K*, cz. 1, s. XIII.

¹⁶ Na pewne rozbieżności między numeracją stron i kart sumariusza wskazywałaby również informacja podana przez Ł. Gołębiowskiego (*Panowanie Władysława Jagiełły*, s. 536, przyp. 472), jakoby regest dokumentu Mikołaja Trąby z 27 VII 1420 został wpisany do kodeksu na k. 50. Zauważmy natomiast, że według F. Piekosińskiego regest innego, chronologicznie wcześniejszego dokumentu, z 11 VIII 1411, miał znajdować się w rękopisie dopiero na s. 121 (*KDm.K*, cz. 1, nr g, s. 157; zob. też tabela poniżej).

Rękopis oglądany przez F. Piekosińskiego i F. Pułaskiego był oprawiony w deski powleczone tłoczoną skórą, przy czym według pierwszego badacza skóra oprawy była biała, podczas gdy drugi z nich określił jej kolor jako żółty. Być może zatem kodeks Pernusa oprawiono pierwotnie w białą skórę, która z czasem pożółkła. Zgodnie z opisem F. Pułaskiego, pośrodku przedniej okładki sumariusza widniał superekslibris, zapewne wyciskany (tłoczony), z herbem miasta Krakowa i dewizą w otoku: FRUSTRA VIVIT, QUI NEMINI PRODEST. Przywołana dewiza, zidentyfikowana również w otokach kilku innych, aczkolwiek nieco późniejszych superekslibrisów proveniencji krakowskiej z XVI w.¹⁷, skłania do przyjęcia poglądu, zgodnie z którym skórzana okładka sumariusza opisana przez F. Piekosińskiego i F. Pułaskiego pochodziła jeszcze z czasów sporządzenia rękopisu, a więc z połowy XVI w.

Wiadomości zawarte w katalogu F. Pułaskiego, po uzupełnieniu o spostrzeżenia F. Piekosińskiego, pozwalają również odtworzyć w ogólnym zarysie układ zawartości sumariusza Pernusa. Dokładność naszych ustaleń osłabia niestety fakt, że F. Pułaski nie stosował w swym kompendium rozróżnienia na strony *recto* i *verso* poszczególnych kart rękopisu.

Propozycja odtworzenia układu zawartości kodeksu Pernusa przedstawia się następująco:

k. 1–3: karty niezapisane.

k. 4: epigram Stanisława Aichlera, zastępcy kierownika kancelarii miasta Krakowa: „Doctoris Stanislai Aichleri in operis commendationem epigramma / Eximii numen iuris, qui nil prius ista / Urbs habet, effulget sedibus ecce suis. / Querendi labor est factus minor, omnia recto / ordine iam constant lucidiora suo. / Ingenio, arte, manu sunt haec descripta fideli / Prynusii Urbani, est qui modo scriba fori. / Anno salutis humanae 1545”¹⁸.

k. 5: tytuł¹⁹: „Compendium^a et summa omnium privilegiorum et decretorum tam spiritualium quam saecularium, per serenissimos olim Poloniae reges, duces ac^b monarchas, tum etiam per reverendissimos ac reverendos dominos ‘pronuntiatorum, et’ civitati Cracoviensi gratiose concessorum. Conscriptum salutis anno 1545”.

^a Compedium *Pułaski*

^b et *Pułaski*

^{c-c} Słowa opuszczone przez F. Pułaskiego. Lekcję F. Piekosińskiego należy traktować jako hipotetyczną rekonstrukcję słabiej czytelnego fragmentu tekstu.

k. 6–167: registry dokumentów z lat 1253–1544:

k. 6: „Extat privilegium ducis Boleslai Pudici et Cunigundae... continens foundationem civitatis Cracoviensis 1253... Privilegium Boleslai... 1257”.

k. 167: „Litterae Sigismundi Regis de data Piotrkoviae die dominica Quinquagesimae (23. II) anno 1544”.

k. 168–266: karty niezapisane.

k. 267: alfabetyczny indeks rzeczowy: „Index omnium contentorum 1545”²⁰.

k. 374: bliżej nieokreślone zapiski, datowane przez F. Pułaskiego na XVII w.: „Anno 1547 [...] Anno 1615 vide inscriptionem factam super florenos 140”.

¹⁷ Inne przykłady przywołania tej dewizy w otokach krakowskich superekslibrisów z XVI w. omawia A. Wagner, *Superekslibris polski. Studium o kulturze bibliofilskiej i sztuce od średniowiecza do połowy XVII wieku*, Toruń 2016, s. 279–280 (tam dawniejsza literatura przedmiotu). Inskrypcja o identycznym brzmieniu widnieje nad wejściem do kościoła św. Marcina przy ul. Grodzkiej (wzniesionego w latach 1637–1644), nie uczyniono jej jednak przedmiotem badań naukowych. Nie odnotowano jej nawet w *Katalogu zabytków sztuki w Polsce*, t. 4, *Miasto Kraków*, cz. 3, *Kościół i klasztor Śródmieście*, cz. 2, red. A. Bochnak, J. Samek, Warszawa 1978, s. 29–32. O samym kościele zob. też J. Bieniarzówna, J.M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 2, s. 342.

¹⁸ Edycja F. Piekosińskiego, w: KDM.K, cz. 1, s. XIII. Por. F. Pułaski, *Opis*, s. 91: „Doctoris Stanislai Aichleri in operis commendationem epigramma [...] anno 1545”. O Stanisławie Aichlerze zob. niżej, przyp. 39–40.

¹⁹ F. Piekosiński, w: KDM.K, cz. 1, s. XIII. W przypisach edytorskich podano lekcje z katalogu F. Pułaskiego.

²⁰ Przypomnijmy, że według F. Piekosińskiego (KDM.K, cz. 1, s. XIII) indeks zajmował 108 nienumerowanych kart.

k. 395: nota o wypożyczeniu książek Mikołajowi Zalasowskiemu: „Ven. D. Nicolaus Zalasowski consul Cracoviensis”²¹.

W powyższym zestawieniu zaskakująco brzmią informacje dotyczące pierwszych dwóch dokumentów, których rejestry widniały w kodeksie Pernusa. Pierwszym dyplomem odnotowanym w sumariuszu miał być przywilej lokacyjny miasta Krakowa, wystawiony wedle przywołanego rejestru przez Bolesława Wstydlwego i księżną Kingę w 1253 r. Jak jednak wiadomo, krakowski przywilej lokacyjny, zachowany do naszych czasów również w oryginale, nosi datę dzienną 5 VI 1257, a w jego intytlacji wskazano nie dwójkę, lecz trójkę wystawców, mianowicie Bolesława, jego żonę Kingę i matkę Grzymisławę. Następnym z kolei przywilejem wzmiankowanym w krakowskim sumariuszu miał być natomiast bliżej nieokreślony „przywilej Bolesława” z 1257 r. Sens tych zapisów starał się objaśnić F. Piekosiński w komentarzu do edycji krakowskiego przywileju lokacyjnego w *Kodeksie dyplomatycznym miasta Krakowa*²². Jego zdaniem oba przywołane rejestry w sumariuszu odnosiły się do przywileju lokacyjnego z 1257 r., przy czym pierwszy opierał się zapewne na jakiejś innej, błędnej zapisce źródłowej, być może odnalezionej przez Pernusa w „dawnych katalogach archiwum miejskiego”. F. Piekosiński podejrzewał, że w którymś z owych zaginionych „katalogów” przywilej lokacyjny Krakowa mógł figurować pod zmyloną datą roczną 1253 (MCCLIII zamiast MCCLVII) oraz że ta właśnie pomyłka przyczyniła się do przyjęcia przez Pernusa poglądu o istnieniu dwóch odrębnych przywilejów, z lat 1253 i 1257, zamiast jednego przywileju z 1257 r. Z podejrzeniami F. Piekosińskiego koresponduje wypowiedź innego wybitnego krakowskiego historyka, Klemensa Bąkowskiego, który najwyraźniej również uzyskał dostęp do zawartości krakowskiego sumariusza: „Kiedy w r. 1545 pisarz miejski krakowski Urban Pyrnus spisywał sumaryusz przywilejów miejskich, podał jako pierwszy przywilej księcia Bolesława Wstydlwego z r. 1257, dotąd w oryginale dochowany, dodając jednak, że «brakuje przywileju lokacyi ks. Bolesława z r. 1253»”²³.

Jak widzimy, według K. Bąkowskiego przy regeście rzekomego przywileju z 1253 r. w sumariuszu widnieć miał własnoręczny dopisek Pernusa informujący o zaginięciu odpowiedniego dyplomu. W świetle tych spostrzeżeń wypada zatem zgodzić się z podejrzeniem F. Piekosińskiego, zgodnie z którym Pernus wyczytał informację o rzekomym dokumencie Bolesława i Kingi z 1253 r. w jakimś dawniejszym, niezachowanym do naszych czasów rękopisie kancelaryjnym. To z kolei prowadziło do innej ważkiej konstatacji. Okazuje się mianowicie, że sumariusz Pernusa z 1545 r. nie był raczej pierwszym spisem dokumentów na wyposażeniu kancelarii miasta Krakowa²⁴.

Przedwojenna literatura przedmiotu daje również unikalną możliwość zidentyfikowania niektórych dokumentów ujętych w zaginionym sumariuszu Pernusa. Pozwalają na to przede wszystkim wyniki prac edytorskich F. Piekosińskiego, który w pierwszej części *Kodeksu dyplomatycznego miasta Krakowa* wydał 18 regestów dokumentów zaczerpniętych z kodeksu Pernusa, a także informacje zawarte w pracach Ł. Gołębiowskiego i F. Pułaskiego. F. Piekosiński publikował regest z sumariusza jedynie w przypadku, gdy nie dysponował pełnym tekstem źródła, zachowanym w oryginale lub kopii²⁵. Dzięki wskazanym publikacjom potrafimy przytoczyć w sumie rejestry 21 dokumentów z kodeksu Pernusa, wraz z podaniem konkretnych kart lub stron sumariusza, na które je wpisano.

²¹ W radzie miasta Krakowa zasiadały dwie osoby o takim imieniu i nazwisku, w latach 1601–1629 i 1630–1636, Z. Noga, *Urządnicy miejscy Krakowa*, wg indeksu.

²² F. Piekosiński, w: KDM.K, cz. 1, s. 4.

²³ K. Bąkowski, *Dzieje Krakowa*, Kraków 1911, s. 18.

²⁴ Por. interesujące spostrzeżenia dotyczące praktyki sygnowania i przechowywania dyplomów w ratuszu w Krakowie: S. Estreicher, w: *Najstarszy zbiór przywilejów i wilkierzy miasta Krakowa*, wyd. S. Estreicher, Kraków 1936, s. V, XIV, XV; B. Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1995, s. 97; P. Wiencierz, *Kodeks Baltazara Behema jako kopiarusz. Nowe dyskusje i nowe ustalenia*, „Rocznik Krakowski”, 84, 2018, s. 19–20.

²⁵ Należy zauważyć, że przy opracowywaniu KDM.K F. Piekosiński nie wykorzystał najstarszego oficjalnego kopiarusza miasta Krakowa, założonego ok. 1375 r. i użytkowanego do początku XVI w. Rękopis ten, odkryty przez Ambrożego Grabowskiego, opisał i wydał dopiero S. Estreicher: *Najstarszy zbiór przywilejów i wilkierzy miasta Krakowa*. Tzw. kodeks Grabowskiego nie zawiera jednak odpisów żadnego z dokumentów, które były znane F. Piekosińskiemu wyłącznie z regestów w sumariuszu Pernusa.

Tabela 1. Regesty dokumentów z kodeksu Waleriana Pernusa

Data	k./s.	Regest	Wzmianka
1253	k. 6	Extat privilegium ducis Boleslai Pudici et Cunigundae uxoris suae, continens fundacionem civitatis Cracoviensis de anno Domini 1253 r.	KDm.K, cz. 1, nr 1, s. 4; Pułaski, s. 91
5 VI 1257	k. 6	Privilegium Boleslai [...] 1257.	Pułaski, s. 91
9 VI 1390	s. 85	Assecuratio consulum civitatis Grippeswaldt, quod videlicet cives Cracovienses libere ad civitatem eorum mercari possunt. De data in octava Corporis Christi anno 1390.	KDm.K, cz. 1, nr a, s. 97
24 VI 1390	s. 86	Boguslai ducis Stetিনensis aliae literae, quibus libera facultas conceditur mercatoribus Cracoviensibus mercandi per ipsius dominia. De data die Nativitatis Iohannis Baptistae, Anno 1390.	KDm.K, cz. 1, nr b, s. 101
1 VII 1390	s. 87	Litterae germanicae civitatis Crippiswaldt, quibus concedunt omnimodam securitatem civibus et mercatoribus regni Poloniae ad se veniendi cum rebus et personis, et ibidem libere manendi et mercandi sine cuiusvis impetitione instar aliorum civium. Sunt de data in octava s. Iohannis anno 1390. Recensentur vero thelonea, et quibus modis solvi et a quibus mercatoribus exigi debeant, presertim ab incolis regni Poloniae.	KDm.K, cz. 1, nr c, s. 101–102
11 VIII 1411	s. 121	Litterae Magistri generalis ordini beatae virginis de monte Carmelo, datae consulibus Cracoviensibus et notario civili, quibus concessum est, eos esse participes omnium missarum, orationum, ieiuniorum, vigilarum, abstinentiarum, disciplinarum, laborum caeterorumque bonorum omnium per fratres predicti ordinis ubique locorum et terrarum peractorum, tam et vitam, quam post mortem eisdem consulibus et eorum successoribus concessorum, ita ut dum in capitulo generali memoria defunctorum fiat, similiter tunc eorundem fiat mentio.	KDm.K, cz. 1, nr g, s. 157
27 VII 1420	k. 50	Litterae archiepiscopi gnesn. quibus absolutus est Albertus Epus cracov. regnique cancellarius, cui per regem totamque nobilitatem culpa obiecta fuerat, quod ad instantiam regis Ungariae, cum quo rex Poloniae conventum habuit, quasdam literas, contra mentem et voluntatem baronum regni et regis dedisset: quibus absolvisset ordinem cruciferorum a 40,000 sexag. quas cruciferi se se obligaverant apud Brodnica, soluturos regno; quae omnia item Albertus negabat, et iuramento corporali confirmabat sub istis verbis: „quod innocens sit in his, in quibus accusabatur, a primo ad ultimum, quod fideliter servavit, et quod huiusmodi literas non extradidit, nisi prout fuit regia voluntas, et prout minutam legebat;” super qua quidem controversia nullibi respondere volebat, quam coram vero suo competenti spirituali. Dat. sabato post Jacobi 1420.	Gołębiowski, s. 536, przyp. 472
5 IX 1449	s. 151	Instrumentum quoddam in causa honorabilis domini Sebastiani, plebani in Probosczyce, quo testatur, quod ipse promiserit consules Cracovienses se non impetiturum ratione detencionis, quam subivit ob adulterium commissum. Est quidem sine sigillo, sed de data ad 5. septembris.	KDm.K, cz. 1, nr q, s. 210
14 lub 23 VII 1451	s. 153	Quietacio regis Czasimiri de quattuor annis <i>scottowe</i> , de data in crastino Magdalenae vel Margarethae.	KDm.K, cz. 1, nr r, s. 215
7 IX 1453	s. 155	Regis Casimiri quietacio de Scottis trium annorum, de data feria sexta post Egidii.	KDm.K, cz. 1, nr s, s. 222
17 III 1454	s. 156	Litterae immunitatis seu libertatis ad spatium quattuor annorum de solutione unius scoti argenti, qui ex qualibet domo Regno solvi est solitus pro festo s. Iacobi. Sunt autem litterae Kasimiri Regis de data dominica Reminiscere.	KDm.K, cz. 1, nr t, s. 222
4 III 1463	s. 174	Litterae significatoriales domini capitanei Crac. quo iure videlicet cives Cracovienses iudicari debeant ratione vulnerum, si cui nobili per eos illata essent. De data feria sexta ante Dominicam Reminiscere.	KDm.K, cz. 1, nr x, s. 247
18 IV 1464	s. 175	Quietacio magnifici domini Iohannis de Tanczin, castellani Crac. qua quietavit consules de duobus millibus florenorum, de data in Chrobersz feria quarta ante Georgii.	KDm.K, cz. 1, nr y, s. 247

Data	k./s.	Regest	Wzmianka
30 XII 1474	s. 182	Privilegium Casimiri Regis de data in Radom sabato ante festum Circumcisionis Domini, anno salutis 1473, quo cautum est, quod exactio duorum grossorum, quam civitas Cracc. dederat propter urgentem Reipublicae necessitatem, et cum per conventionem generalem non fuerit approbata, tamen contribuata, quod inquam ea non debet vergere in ullam consuetudinem aut prejudicium iurium et libertatum civitatis. [Data roczna dokumentu została emendowana przez wydawcę].	KDm.K, cz. 1, nr ee, s. 260
15 VI 1481	s. 188	Magistri generalis ordinis Praedicatorum litterae, quibus confert, quod consules Cracovienses tam presentes quam futuri una cum uxoribus quam liberis sint participes omnium missarum, orationum, divinatorum offitiorum, studiorum, praedicationum, vigillarum, peregrinationum, vigiliarum, ieiuniorum, laborum et aliorum bonorum operum in vita et in morte.	KDm.K, cz. 1, nr gg, s. 269
5 X 1487	s. 194	Casimiri Regis quietacio super persolutione Scotorum a tribus annis, de data feria sexta post Francisci.	KDm.K, cz. 1, nr kk, s. 279
21 IX 1488	s. 196	Cazimiri Regis assecuratio debiti mille florenorum per civitatem suae Maiestati accomodatorum ac reformatorem in censu Scotorum, qui per gr. 2 solvitur, de data in Nova Civitate, die Dominica festi s. Mathei.	KDm.K, cz. 1, nr ll, s. 279
22 IX 1494	s. 210	Litterae (Iohannis) Alberti Regis super libertate decem octo annorum civitati Cracoviensi concessa, de data in Radom feria secunda post Mathei Anno 1494, idque propter civitatis exustionem.	KDm.K, cz. 1, nr nn, s. 298
24 V 1502	s. 219	Mandatum Regis Alexandri litteris patentibus datum ad teloneatores, ut cives Cracovienses in veteri libertate conservarent.	KDm.K, cz. 1, nr qq, s. 302
16 II 1504	s. 226	Litterae Regis Alexandri, quibus solemniter cautum est, quod cives Cracovienses nullo modo aut praetextu ad iudicium terrestre extra suam iurisdictionem evocari debeant.	KDm.K, cz. 1, nr rr, s. 313
23 II 1544	k. 167	Litterae Sigismundi Regis de data Piotrkoviae die dominica Quinquagesimae anno 1544.	Pułaski, s. 91

Legenda: Gołębiowski – Ł. Gołębiowski, *Panowanie Władysława Jagiełły*, Warszawa 1846; KDm.K – *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa*, cz. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1879; Pułaski – F. Pułaski, *Opis 815 rękopisów Biblioteki Ordynacji Krasińskich*, Warszawa 1915.

Zanim przystąpię do interpretacji powyższego zestawienia, w pierwszej kolejności muszę sprostować dwa ewidentne błędy F. Piekosińskiego, odnoszące się do dwóch dokumentów Aleksandra Jagiellończyka z lat 1502 i 1504. Otóż, wbrew sugestii autora *Kodeksu dyplomatycznego miasta Krakowa*, oba te akty prawne zachowały się do naszych czasów w postaci oryginalnych dyplomów oraz odpisów kancelaryjnych²⁶.

Jak wynika z zestawionych informacji, regest dokumentu prymasa Mikołaja Trąby z 27 VI 1420 w kodeksie Pernusa był obszerniejszy i dokładniejszy w porównaniu z pozostałymi regestami ujętymi w sumariuszu²⁷. Wynikało to zapewne z faktu, że dyplom Trąby przedstawiał się w ogóle wyjątkowo na tle dokumentów przechowywanych na ratuszu miasta Krakowa, nie dotyczył bowiem spraw

²⁶ Dokument Aleksandra Jagiellończyka, ujęty w sumariuszu Pernusa pod 1502 r., jest prawdopodobnie tożsamy z dyplomem z 24 maja tego roku, mocą którego król zwolnił mieszczan krakowskich z płacenia podatków w ramach rekompensaty zniszczeń spowodowanych przez pożar miasta: *Katalog Archiwum Aktów Dawnych Miasta Krakowa*, wyd. S. Krzyżanowski, cz. 1: *Dyplomy pergaminowe*, Kraków 1907, s. 102, nr 374. Co zaskakujące, dokument ten został wydany przez F. Piekosińskiego na podstawie oryginalnego dyplomu w KDm.K, cz. 1, nr 217. Z kolei przywilej Aleksandra odnotowany w sumariuszu Pernusa pod 1504 r. należy zapewne utożsamiać z dyplomem z 16 lutego tego roku. Transumowano w nim przywilej Władysława Jagiełły z 18 VIII 1399, regulujący status sądowy obywateli Krakowa: *Katalog Archiwum*, cz. 1, s. 104. Dyplom ten nie został ogłoszony drukiem przez F. Piekosińskiego.

²⁷ Oryginał tego dyplomu został odnaleziony i wydany przez F. Piekosińskiego: KDKK, t. 2, nr 594. Wcześniej treść tego dokumentu wydał S. Smolka na podstawie kopii udzielonej mu przez F. Piekosińskiego: S. Smolka, *Szkiecy historyczne*, Warszawa 1882, s. 266–270, przyp. 38. Więcej o tym: M.A. Janicki, „I uszkodziles króla i wszytką koronę pospólstwa”, s. 112–113, przyp. 8.

wewnętrznych krakowskiej gminy samorządowej. Ogłoszono nim wyrok prymasa w sporze między Władysławem Jagiełłą, książętami mazowieckimi i wspólnotą Królestwa Polskiego a Wojciechem Jastrzębkiem, ówczesnym biskupem krakowskim i kanclerzem Królestwa. Jastrzębiec został oskarżony o zdradę stanu w związku z przekroczeniem kompetencji podczas starań o arbitraż Zygmunta Luksemburskiego w sporze Polski i Litwy z zakonem krzyżackim. Wydaje się zatem, że rada miasta Krakowa rozciągnęła opiekę nad dyplomem Trąby, występując w roli bezstronnego gwaranta wiarygodności i prawomocności wyroku w sporze między najwyższymi podmiotami polskiej władzy państwowej i kościelnej²⁸.

Kolejne dwa dokumenty odnotowane w sumariuszu Pernusa, które wyróżniają się pod względem treści, dotyczą organizacji życia religijnego w Krakowie. Pierwszy z nich, wystawiony 11 VIII 1411 w Wiedniu przez generała zakonu karmelitów, dotyczył przyjęcia rajców i przełożonego kancelarii miasta Krakowa do Bractwa Szkaplerznego przy klasztorze karmelitów na krakowskim Piasku²⁹. Natomiast na mocy drugiego dokumentu, wystawionego 15 VI 1481 przez generała zakonu dominikanów, prawdopodobnie w trakcie kapituły generalnej w Rzymie³⁰, członkowie krakowskiej rady miejskiej zostali przyjęci wraz z żonami i dziećmi do konfraterni zakonu kaznodziejskiego. W 1481 r. w tych samych okolicznościach analogiczne dokumenty wydano na rzecz społeczności Uniwersytetu Krakowskiego (14 czerwca)³¹, biskupa krakowskiego Jana Rzeszowskiego i kapituły katedralnej (15 czerwca)³² oraz klasztoru cystersów w Mogile pod Krakowem (20 czerwca)³³. Trudno wytłumaczyć, dlaczego krakowskie dokumenty z lat 1411 i 1481 znane są nam wyłącznie z regestów w sumariuszu Pernusa i nie zostały odnotowane w żadnym z oficjalnych kopiariuszy przywilejów miasta Krakowa. Być może dyplomy odnoszące się do życia religijnego miejskiej elity władzy przechowywano w innym miejscu i traktowano w inny sposób niż akty prawne regulujące zasady funkcjonowania całej krakowskiej wspólnoty miejskiej. Fakt odnotowania tych dwóch dokumentów w sumariuszu świadczy w każdym razie o dobrym rozeznaniu Pernusa w krakowskiej dokumentacji.

Pozostałe dokumenty, o których istnieniu wiemy wyłącznie dzięki regestom w XVI-wiecznym sumariuszu, dotyczą wewnętrznych spraw miasta, przeważnie jego materialnych i ekonomicznych podstaw. W większości z nich poruszano kwestie zobowiązań finansowych gminy miejskiej wobec władzy państwowej i *vice versa*. Dokumentacja tego rodzaju miała relatywnie niewielkie znaczenie z punktu widzenia długofalowego działania instytucji samorządowych i prawdopodobnie z tego powodu nie wписыwano jej do oficjalnych miejskich kopiariuszy. Decyzja o odnotowaniu takich materiałów w krakowskim sumariuszu odzwierciedlała zapewne głębszy zamysł Pernusa, który najwyraźniej starał się ująć

²⁸ Zgodnie z interpretacją M.A. Janickiego, „*I uszkodzileś króla i wszytką koronę pospólstwa*”, s. 136, przyp. 115. Autor nie wyklucza jednocześnie możliwości, że dokument Trąby mógł zostać wystawiony w kilku egzemplarzach.

²⁹ Regest tego dokumentu sporządził Żegota Pauli: Kraków, BJ, rkps 5357 II, t. 4, k. 20v: „1411 d. 11 Augusti Viennae. Magister generalis ordinis b. Virginis de Monte Carmeli Consules Cracovienses et Simonem notarium civilem suscipit in fraternitatem ordinis, et eos tam in vita, quam in morte cum omnibus successoribus participes facit beneficiorum per missas, orationes, jejunia, vigiliis, abstinentias, disciplinas, labores per fratres ordinis obtinendorum, et cum in Capitulo generali memoria recitata fuerit, idem pro eisdem fiat”. Regest Paulego odnotował jako pierwszy B. Panek, *Dzieje Bractwa Szkaplerza Świętego przy kościele OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku do końca XVII wieku*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne”, 10, 1963, z. 3, s. 48. Przytoczył go także, z drobnymi błędami, T.M. Trajdos, *Fundacja klasztoru Karmelitów Trzewickzowych na Piasku w Krakowie*, „Nasza Przeszłość”, 60, 1983, s. 118–119, przyp. 148–149.

³⁰ *Acta capitulorum generalium Ordinis Praedicatorum*, t. 3, wyd. B.M. Reichert, Romae 1900, s. 353–373.

³¹ *Codex diplomaticus Universitatis studii generalis Cracoviensis*, t. 3, wyd. S. Kaczmarczyk, Kraków 1880, nr 264; *Catalogus diplomatum pergameneorum Universitatis Jagellonicae Cracoviensis*, wyd. K. Kaczmarczyk, Kraków 1953, nr 224; M. Zdanek, *Szkoły i studia dominikanów krakowskich w średniowieczu*, Warszawa 2005, s. 143; tenże, *Mater sapiens. Znaczenie Uniwersytetu Krakowskiego w dziejach Polski w świetle laudacji Michała Siejkowskiego OP z 1748 roku*, w: *Dominikanie o Polsce i Polakach od XIII do XX wieku*, red. T. Gałuszka, K. Matyja, Poznań 2020, s. 242–243.

³² *Materiały do Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, t. 5: 1451–1506, oprac. W. Bukowski, F. Sikora, J. Wroniszewski, współpr. J. Szyszka, Kraków 2014, nr 1554, <kodeks.pau.krakow.pl/dokumenty.html> [dostęp: 21.06.2022]; F. Kiryk, J. Kurtyka, M. Michalewiczowa, *Rzeszowski Jan*, w: PSB, t. 34, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992–1993, s. 70–80.

³³ *Katalog archiwum opactwa Cystersów w Mogile*, oprac. K. Kaczmarczyk, G. Kowalski, Kraków 1919, s. XVI, nr 44; M. Starzyński, *Nieznany dokument konfraterni dla klasztoru mogińskiego z r. 1481. (Ze studiów nad najstarszą małopolską kroniką klasztorną)*, „Rocznik Biblioteki PAU i PAN w Krakowie”, 51, 2006, s. 15–26, edycja na s. 24–25.

w swoim kompendium ogół dokumentacji przechowywanej na ratuszu miasta Krakowa, nie przestając na wzmiankach o najistotniejszych aktach publiczno-prawnych. Nie ulega przy tym najmniejszej wątpliwości, że w trakcie prac nad sumariuszem Pernus był doskonale zorientowany w stanie krakowskich finansów, skoro w 1542 r. ukończył obszerny, zachowany do naszych czasów, spis dochodów miasta Krakowa³⁴.

Powyższe spostrzeżenia skłaniają do tego, aby podtrzymać, a nawet wzmocnić wysoką ocenę działalności kancelaryjnej Waleriana Pernusa, sformułowaną przeszło 150 lat temu przez F. Piekosińskiego. Kalendarium prac Pernusa nad spisem dochodów (ok. 1542) i sumariuszem dokumentów miasta Krakowa (ok. 1545) pozwala wysunąć ostrożne podejrzenie, że nosił się on z zamiarem uporządkowania i usystematyzowania całości krakowskiej spuścizny dokumentacyjnej od pierwszych lat pracy w kancelarii (1538). Pod tym względem poczynania Pernusa wpisywały się zresztą w szerszy trend biurokratyzacji życia publicznego, dostrzegalny u progu czasów nowożytnych w całej Polsce i Europie, m.in. także w kancelarii stołecznego Krakowa³⁵. W tym kontekście należy odczytywać przeobrażenia w funkcjonowaniu polskiej kancelarii królewskiej zauważalne w pierwszej połowie XVI w. Polegały one m.in. na reformie urzędów kanclerskich, a także zwiększeniu kompetencji, pogłębieniu specjalizacji i wzroście liczebności personelu kancelaryjnego³⁶. Nic dziwnego, że podobne trendy dały o sobie znać także w kancelariach niektórych polskich miast. Mniej więcej równoległe do działań Pernusa nowe porządki w organizacji kancelarii miejskiej w Poznaniu zaprowadził Błażej Winkler, jej przełożony w latach 1535–1569, który stworzył m.in. pomoce ewidencyjne w postaci skorowidzów zawartości ksiąg wpisów³⁷.

Obok przyrostu ilościowego i rozwoju nowych form dokumentacji oraz przebudowy struktur urzędniczych do przejawów profesjonalizacji nowożytnej kultury kancelaryjnej zalicza się również wzrost poziomu wykształcenia personelu kancelaryjnego. Jak wiadomo, w XVI w. polska kancelaria królewska awansowała do rangi wiodących ośrodków kultury humanistycznej nad Wisłą³⁸. Wydaje się, że sprawność i determinację Pernusa w porządkowaniu miejskiego aparatu biurokratycznego można również tłumaczyć do pewnego stopnia jego wysokim wykształceniem i przynależnością do ścisłego kręgu krakowskich humanistów. Przez trzy lata studiował na Uniwersytecie Krakowskim, a następnie, jako

³⁴ AN, rkps 1567; edycja w: KDM.K, cz. 4, s. 723–767. S. Kutrzeba, *Finanse Krakowa w wiekach średnich* [1900], w: tegoż, *Finanse i handel średniowiecznego Krakowa*, wyd. M. Starzyński, Kraków 2009, s. 23–24. Por. też M. Starzyński, *Wstęp*, w: Jan Heydeke, *Census civitatis conscripti. Spis dochodów miasta Krakowa z 1500 roku*, wyd. M. Starzyński, Kraków 2009, s. V–XIX; tenże, *Spis dochodów i wydatków miasta Poznania z 1462 roku*, *Rocz. Hist.*, 80, 2014, s. 185–199.

³⁵ Liczne przejawy tego procesu w odniesieniu do kancelarii i archiwum miasta Krakowa odnotował, aczkolwiek bez podania ich głębszej interpretacji, M. Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa*, *passim*; tenże, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem 1335–1802*, „*Archeion*”, 36, 1962, 137–170. Zob. też Z. Noga, *Budżet miasta Krakowa na przełomie XVI i XVII w.*, „*Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych*”, 70, 2010, s. 89–99; tenże, *Księgi rachunkowe miasta Krakowa XVI–XVIII wieku jako źródło do dziejów politycznych*, w: *Tekst źródła: krytyka, interpretacja*, red. B. Trelińska, Warszawa 2005, s. 367–371.

³⁶ W. Chorążyczewski, *Polska kancelaria królewska XVI wieku jako problem badawczy*, „*Archeion*”, 101, 2000, s. 36–61; tenże, *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych*, Toruń 2007; tenże, *Kancelarie centralne państwa w XIV–XVIII wieku*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 153–154, 156, 158–159, 162–167; W. Krawczuk, *Metrykanci koronni. Rozwój registratury centralnej od XVI do XVIII wieku*, Kraków 2002, s. 9–10, 19–36. Przypomnijmy, że z lat 1550–1551 pochodzi najstarszy inwentarz dyplomów Archiwum Koronnego, opracowany przez Marcina Kromera, zob. wyżej, przyp. 7.

³⁷ I. Radtke, *Błażej Winkler, pisarz i kronikarz miasta Poznania w XVI w. (1535–1569)*, „*Archeion*”, 37, 1962, s. 168–170; też, *Kancelaria miasta Poznania do roku 1570*, Warszawa 1967, zwł. s. 74–76, 145–147. Otwartym pozostaje pytanie o skalę ewentualnego oddziaływania kancelarii królewskiej na funkcjonowanie kancelarii polskich miast, zob. np. J. Łosowski, *Kancelaria królewska a miasta. Problemy badawcze*, w: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych między władzą a społeczeństwem*, cz. 2, red. W. Chorążyczewski, W. Krawczuk, Kraków 2006, s. 129–156. Na podstawie dotychczasowego stanu badań trudno natomiast powiedzieć cokolwiek pewnego o początkach posługiwania się sumariuszami w kancelariach i archiwach polskich instytucji kościelnych. Zagadnienie to wymaga odrębnego, monograficznego opracowania.

³⁸ M. Korolko, *Środowisko intelektualne kancelarii królewskiej za podkanclerzych Filipa Padniewskiego i Piotra Myszkowskiego*, w: *Jan Kochanowski 1584–1984. Epoka – twórczość – recepcja*, t. 1, red. E. Lipniewska, Lublin 1989, s. 143–159; tenże, *Seminarium Rzeczypospolitej Królestwa Polskiego. Humanisci w kancelarii królewskiej Zygmunta Augusta*, Warszawa 1991; A. Wyczański, *Między kulturą a polityką. Sekretarze królewscy Zygmunta Starego (1506–1548)*, Warszawa 1990.

bakałarz, udał się na studia do Paryża, gdzie uzyskał magisterium sztuk wyzwolonych. Przed objęciem sterów kancelarii miejskiej wykładał gramatykę hebrajską i literaturę grecką na krakowskiej wszechnicy³⁹. Warto dodać, że jego ojciec, Jerzy Kippenhann von Pyrne, był ławnikiem Sądu Wyższego Prawa Magdeburskiego na Zamku Krakowskim.

Jeszcze bardziej imponującym wykształceniem legitymował się Stanisław Aichler, wieloletni zastępca Pernusa na stanowisku kierownika kancelarii miasta Krakowa (ok. 1539–1561), a także autor epigramu wpisanego na jedną z początkowych kart zaginionego sumariusza Pernusa⁴⁰. W 1537 r., w trakcie podróży edukacyjnej po Europie, Aichler uzyskał doktorat obojga praw na Uniwersytecie w Bolonii. W Polsce zasłynął m.in. jako autor uczonego komentarza do traktatu włoskiego humanisty Pomponiusa Laetusa *De Romanorum magistratibus*, poświęconego historii i ustrojowi starożytnego Rzymu – dzieło Laetusa wydano w Krakowie w XVI w. co najmniej cztery razy (w 1507, 1512, 1518 i 1544), przy czym komentarz Aichlera znalazł się w czwartym wydaniu, wydrukowanym w krakowskiej oficynie Heleny Unglerowej⁴¹. Traktat Laetusa zaopatrzony w komentarz Aichlera nie zachował się do naszych czasów. Jak wynika z jedynej znanej wzmianki na jego temat, znajdującej się w kompendium bibliograficznym Jana Daniela Janockiego, Aichler dedykował owe dzieło Piotrowi Kmicie, wojewodzie krakowskiemu i marszałkowi wielkiemu koronnemu, który zasłynął jako towarzysz i mecenas polskich humanistów⁴². Komentarz Aichlera do traktatu Laetusa należy zapewne postrzegać jako cenne świadectwo zainteresowań elit politycznych i intelektualnych nowożytnego Krakowa prawem i ustrojem rzymskim, a może nawet, wyeksponowanymi w wywodzie Laetusa, tradycjami politycznymi antycznego republikanizmu⁴³.

Nie jest wykluczone, że o wydrukowaniu w 1544 r. traktatu Laetusa z komentarzem Aichlera zdecydowały także inne przesłanki. Mniej więcej rok przed wydaniem tego dzieła, w czerwcu 1543 r., w Krakowie wybuchła niszczycielska zaraza, która wstrząsnęła funkcjonowaniem władz komunalnych i trwała jeszcze w pierwszych miesiącach 1544 r.⁴⁴ Jak wynika ze wzmianki w kompendium Janockiego, edycja traktatu Laetusa zaopatrzona w komentarz Aichlera nosiła datę dzienną 1 października (*Kal. Octobris*). Oznacza to, że Aichler mógł oddać się rozważaniom nad prawem i ustrojem starożytnego Rzymu w okresie, kiedy instytucje komunalne Krakowa podnosiły się z marazmu po zarazie. Co ciekawe, właśnie kwestii rzeczonej zarazy dotyczył ostatni dokument wpisany do sumariusza Pernusa. Był to mianowicie przywilej Zygmunta I Starego z 23 II 1544, mocą którego stwierdzono, że nieobecność posłów miasta Krakowa na sejmie piotrkowskim w 1544 r., spowodowana przez wspomnianą zarazę, nie powinna w niczym uszczuplić prawa mieszczan krakowskich do wysyłania delegatów na

³⁹ Zob. wyżej, przyp. 1.

⁴⁰ K. Pieradzka, *Aichler Stanisław*, w: PSB, t. 1, Kraków 1935, s. 33–34; Z. Noga, *Urzednicy miejscy Krakowa*, s. 274, nr 874. Zob. też J. Bellow, *Księgozbiór Ludwika Ajchlera zachowany w zbiorach Biblioteki Gdańskiej*, „Libri Gedanenses”, 2–3, 1968–1969, s. 5–33.

⁴¹ J. Kolendo, *Pierwsza wydana w Polsce książka o historii Rzymu. Traktat „De Romanorum magistratibus” Pomponiusa Laetusa i komentarz do niego pióra Stanisława Aichlera*, „Meander”, 61, 2006, z. 3–4, s. 220–232. W kontekście tematyki niniejszych rozważań warto nadmienić, że Aichler opracował również rozprawę o stopniach pokrewieństwa, znaną jedynie z przedruku w *Tytułach prawa majdeburskiego* Bartłomieja Grockiego (wyd. 1: Kraków 1567): K. Koranyi, *Wstęp*, w: B. Grocki, *Tytuły prawa majdeburskiego*, Warszawa 1954, s. III; L. Pauli, *Z badań nad źródłami dzieł prawniczych Bartłomieja Grockiego*, w: *Miscellanea iuridica złożone w darze Karolowi Koranyiemu w czterdziestolecie pracy naukowej*, red. K. Bukowska, Warszawa 1961, s. 101. Za zwrócenie mi uwagi na to dziełko dziękuję Recenzentowi niniejszego artykułu.

⁴² [J.D. Janocki], *Janociana sive clarorum atque illustrium Poloniae auctorum maecenatumque memoriae miscellae*, t. 1, Varsaviae–Lipsiae 1776, s. 15–16; J. Kolendo, *Pierwsza wydana w Polsce książka*, s. 224–225. Zob. też H. Barycz, *Kulturalna działalność Piotra Kmity*, „Rocznik Przemyski”, 6, 1925, s. 32, 48; H. Kowalska, *Kmita Piotr*, w: PSB, t. 13, Wrocław–Warszawa–Kraków 1967–1968, s. 99.

⁴³ O ewentualnych polityczno-ideowych uwarunkowaniach recepcji traktatu Pomponiusa Laetusa w Krakowie zob. J. Kolendo, *Pierwsza wydana w Polsce książka*, s. 231–232.

⁴⁴ A. Waławender, *Kronika klęsk elementarnych w Polsce i krajach sąsiednich w latach 1450–1586*, cz. 1: *Zjawiska meteorologiczne i pomory (z wykresami)*, przedm. F. Bujak, Lwów 1932, s. 234–237; U. Sowina, *Kraków wobec zarazy z 1543 roku w świetle rachunków miejskich*, w: *Epidemie w dziejach Europy. Konsekwencje społeczne, gospodarcze i kulturowe*, red. K. Polek, Ł.T. Sroka, Kraków 2016, s. 169–184.

następne sejmy⁴⁵. Możliwe zatem, że wydarzenia z lat 1543–1544 przyczyniły się w jakiejś mierze do podjęcia lub przyspieszenia prac inwentaryzacyjnych Pernusa, których uwieńczenie stanowił sumariusz dokumentów miejskich z 1545 r.

W podsumowaniu niniejszych rozważań należy podkreślić raz jeszcze, że wedle ułamkowych przesłanek źródłowych Pernus opracował sumariusz bardzo sumiennie. Zapewne starał się uwzględnić w nim informacje o całości dokumentacji przechowywanej w ratuszu miasta Krakowa. Co więcej, kodeks Pernusa poprzedził powstanie innych, znanych dotychczasowej historiografii, inwentarzy użytkowanych w kancelariach innych polskich miast, a nawet pierwszego inwentarza dokumentów przechowywanych w Archiwum Koronnym. Pogłębienie tych obserwacji wymagałoby jednak szerszej zakrojonych, kompleksowych badań archiwalnych nad staropolskimi pomocami ewidencyjnymi.

The lost excerpts register of municipal documents of Cracow from 1545

Summary: The article is devoted to the lost excerpts register of municipal documents of Cracow, written down around 1545 by Walerian Pernus, head of the Cracow municipal chancery. Pernus' manuscript, destroyed during the Second World War, contained a chronological list of the excerpts of documents kept in the City Hall of Cracow. The author has collected and organised information about the register scattered in the literature on the subject and old source editions, reconstructing the fate and approximate content of the lost codex. The Pernus manuscript was carefully made and was one of the oldest archival registers from the territories of the Kingdom of Poland known to historiography. The strong stimulus for compiling this compendium may have been the plague of 1543–1544, which shook the functioning of local government organs in Cracow.

Nota o autorze: Piotr Okniński – dr, adiunkt na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego. Specjalizuje się w porównawczej historii miast i mieszczaństwa w średniowieczu oraz czasach nowożytnych. Prowadzi także badania z zakresu źródłoznawstwa i nauk pomocniczych historii, ze szczególnym naciskiem na sfragistykę i piśmienność pragmatyczną.

Author: Piotr Okniński – PhD, assistant professor at the Faculty of History of the University of Warsaw. He specialises in the comparative history of cities and the bourgeoisie in the Middle Ages and early modern times. He also conducts research in the field of source studies and auxiliary sciences of history, with particular emphasis on sfragistics and pragmatic writing.

Wydział Historii Uniwersytetu Warszawskiego
Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: p.okninski@uw.edu.pl

Bibliografia

Źródła drukowane

Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa, cz. 1, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1879

Opracowania

Bańkowski P., *Sumariusz staropolski*, „Archeion”, 25, 1956, s. 236–256

Chorążyczewski W., *Przemiany organizacyjne polskiej kancelarii królewskiej u progu czasów nowożytnych*, Toruń 2007

⁴⁵ *Katalog Archiwum*, s. 149–150, nr 556 (z błędną datą dzienną 24 lutego); edycja, z taką samą błędną datą, w: *Prawa, przywileje*, t. 1, cz. 1, nr 110, s. 181–182. Zob. też A. Karpiński, *Mieszczanie krakowscy na sejmach Rzeczypospolitej w XVI–XVIII w. Zarys problematyki*, w: *Spółczesność staropolskie. Seria nowa*, t. 1: *Spółczesność a polityka*, red. A. Karpiński, Warszawa 2008, s. 45.

- Chorażyczewski W., Syta K., *O możliwościach badań archiwistyki staropolskiej*, w: *Przelomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich. Pamiętnik*, t. 2, cz. 1, Toruń 2001, s. 281–296
- Friedberg M., *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, „Archeion”, 25, 1955, s. 277–304
- Janicki M.A., „*I uszkodziłeś króla i wszystką koronę pospólstwa*”. *Compromissum w Koszycach w 1419 roku oraz proces Wojciecha Jastrzębca na zjeździe w Łęczycy w 1420 roku w świetle współczesnego łacińsko-polskiego dokumentu Mikołaja Trąby i relacji Jana Długosza*, w: *Wojciech Jastrzębiec – w służbie monarchii i Kościoła*, red. B. Czwojdrak, F. Kiryk, J. Sperka, Katowice 2018, s. 109–143
- Kolendo J., *Pierwsza wydana w Polsce książka o historii Rzymu. Traktat „De Romanorum magistratibus” Pomponiusa Laetusa i komentarz do niego pióra Stanisława Aichlera*, „Meander”, 61, 2006, z. 3–4, s. 220–232
- Łosowski J., *Problem definicji sumariusza archiwalnego*, w: *Wokół metodyki archiwalnej. Księga dedykowana prof. Wiesławie Kwiatkowskiej w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin*, red. W. Chorażyczewski, A. Rosa, M. Zmudziński, Toruń 2018, s. 223–247
- Noga Z., *Krakowska rada miejska w XVI wieku. Studium o elicie władzy*, Kraków 2003
- Radtke I., *Kancelaria miasta Poznania do roku 1570*, Warszawa 1967
- Sowina U., *Kraków wobec zarazy z 1543 roku w świetle rachunków miejskich*, w: *Epidemie w dziejach Europy. Konsekwencje społeczne, gospodarcze i kulturowe*, red. K. Polek, Ł.T. Sroka, Kraków 2016, s. 169–184
- Starzyński M., *Nieznany dokument konfraterni dla klasztoru mogińskiego z r. 1481 (Ze studiów nad najstarszą małopolską kroniką klasztorną)*, „Rocznik Biblioteki PAU i PAN w Krakowie”, 51, 2006, s. 15–26
- Stebelski A., *Sumariusz jako naukowa pomoc ewidencyjna w archiwum*, „Archeion”, 24, 1955, s. 142–175
- Tandecki J., *Dokumenty i kancelarie miejskie*, w: *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015, s. 407–446